

Оксана Сліпушко

ОБРАЗ АВТОРА В “ПОВІСТІ ВРЕМ’ЯНИХ ЛІТ”

У статті розглядається проблема образу автора в середньовічній літературі та аналізується образ автора в літописі “Повість врем’яних літ”. Дослідниця стверджує, що образ автора у творах доби Середньовіччя формується під впливом чотирьох визначальних чинників: вимог канонів жанру; історичних обставин; індивідуальності книжника; теоцентризму. Літопис — компілятивний жанр, тому виокремлення образу автора тут складне, але можливе. На основі аналізу тексту “Повісті врем’яних літ” доводиться, що літопис творився двома авторами — Іларіоном та Никоном (Іларіон у минулому), Нестором.

Ключові слова: образ автора, середньовічна література, літопис, “Повість врем’яних літ”, руські книжники, канон, жанр, стиль.

Oksana Slipushko. The author's voice in the "Tale of Bygone Years"

This article deals with the problem of the author's voice in the medieval literature and in the "Tale of bygone years" in particular. According to O.Slipushko the author's voice in the medieval literature is influenced by four major factors, i.e. the genre's canon, the historical situation, the person of the writer, and the God-centred worldview. Chronicle is a synthetic genre, therefore the isolation of the author's voice seems to be highly problematic, although still possible. The precise analysis of the "Tale of bygone years" allows to distill three auctorial voices, that is, of Illarion, Nykin (Illarion in the past), and Nestor.

Key words: the author's voice, medieval literature, chronicle, "The Tale of Bygone Years", men of letters of Kyivan Rus, canon, genre, style.

Проблема образу автора одна з визначальних для сучасної літературної медієвістики. Образ автора — важлива складова системи середньовічних образів. Без розробки цього питання, як зазначає О.Александров, “навіть чи можлива подальша побудова нового категоріально-понятійного апарату цього розділу науки про літературу, а отже, й переконливе пояснення своєрідності літератури Київської Русі” [1, 9]. Л.Скупейко зазначає, що “системний підхід до проблеми творчої індивідуальності дозволяє виділити два аспекти її дослідження — типологічний та історико-генетичний. У першому випадку творча індивідуальність виступає як явище цілісне і типологічно завершене, тобто як інша художня система, здатна до самоорганізації. Літературний процес у цьому розумінні розглядається як продукт творчої праці митця, а сам письменник — як суб’єкт естетичної діяльності [...] Історико-генетичний аспект передбачає дослідження проблем з точки зору розвитку індивідуального начала в художній творчості. В центрі уваги — історико-літературний процес. Кожен із його етапів характеризується як рівень самосвідомості літератури (у її відношенні до дійсності), який визначає міру і форми вияву індивідуальності письменника. Формування творчої індивідуальності, поставленої таким чином в контекст системи літератури, є, з одного боку, процесом трансформації художнього досвіду (традицій), з другого — руйнуванням типологічних “границь” і утвердженням індивідуальної художньої моделі світу (нового типу творчості), яка, у свою чергу, також виступає перехідним етапом до більш високого ступеня розвитку художньої свідомості” [10, 5]. На нашу думку, виокремлення й аналіз образу автора в середньовічному письменстві дає змогу дискутувати з традиційною тезою про відсутність тут образу автора й авторської позиції.

Окремі аспекти цієї проблеми осмислюються у працях І.Франка, Д.Лихачова, О.Мишанича, О.Александрова, П.Білоуса, Л.Конявської, В.Сулими, М.Сулими, Ю.Пелешенка, В.Яременка, Л.Задорожної, Л.Скупейка, С.Бройтмана, П.Толочка,

Т.Целік та ін. Натомість цілісного дослідження, присвяченого середньовічному авторові, не існує. Тому спробуємо осмислити образ автора в літературі руського Середньовіччя на прикладі літопису “Повість врем’яних літ”, визначити особливості цього образу.

Одним із перших питань середньовічного автора порушив І.Франко. Фактично, суть авторської позиції вчений зводив до “імперсональності”: “Імперсональність розумію не в значенні анонімності; навіть підписані твори тодішньої літератури мають, звичайно, так мало індивідуальної закраски своїх авторів, укладані були завсіди після певних даних і усвячених традицією взірців, а іноді так невольничо, з таким обширним запозичуванням чужих елементів, що не раз можуть уважатися прямим продовженням або переробкою, або компіляцією інших, старших, звичайно греко-візантійських творів. Се явище можемо бачити на всіх характерних творах тієї епохи, починаючи від житій святих і поученій руських проповідників, а кінчаючи літописами та нечисленними пам’ятками тодішньої поетичної творчості, навіть потрохи такого як “Слово о полку Ігоревім” [12, 40]. Отже, І.Франко наголошував на тому, що позиція й постать середньовічного автора у творі слабо виражена.

У сучасній літературній медієвістиці існують різні тлумачення особливостей образу середньовічного автора. Так, Д.Лихачов розвинув ідею про домінування в середньовічних текстах колективного начала та відсутність індивідуальних особливостей. Учений писав, що “на відміну від літератури нового часу, в Давній Русі жанр визначає собою образ автора”, мистецтво доби Середньовіччя “прагне висловити колективні почуття, колективне ставлення до зображуваного. Звідси багато чого в ньому залежить не від творця, а від жанру, до якого належить твір. Автор набагато менше, ніж у новий час, заклопотаний внесенням своєї індивідуальності у твір. Кожен жанр має свій строго вироблений традиційний образ автора, письменника, “виконавця”. Один образ автора – у проповіді, другий – у житіях святих (він трохи змінюється за жанровими підгрупами), третій – у літописі, інший – в історичній повісті та ін. Індивідуальні відхилення здебільшого випадкові, не входять до художнього задуму твору” [8, 332-333]. Як бачимо, Д.Лихачов побудував свої міркування на одному аспекті – жанровому, наголошуючи на типові світогляду, що знаходить своє вираження у творі. Образ автора ототожнюється зі своєрідною літературною маскою, яку використовують руські книжники. Дослідник слушно стверджував, що жанр ставить до автора певні вимоги. Канони жанру зумовлюють досить слабкий розвиток авторської індивідуальності, так зване слабке відчуття авторської “власності” щодо тексту. Але все ж авторська індивідуальність у середньовічному письменстві дає про себе знати. Є підстави говорити про наявність у творах доби Середньовіччя протиставлення колективного та індивідуального начал. На думку Л.Скупейка, “образ автора (в ідеалі) лише тією мірою виступатиме носієм концепції твору, якою твір як художнє втілення авторського задуму виступатиме носієм концепції історичної дійсності” [10, 8].

У вступі до колективної монографії “Історична поетика: Літературні епохи й типи художньої свідомості” московські вчені абсолютизують абстрактно-відсторонене начало в категорії автора. Наголошується на тому, що в еволюції художніх засобів літератури найважливіші категорії стилю, жанру й автора, співвідношення яких на різних етапах неоднакове. Автори статті суперечать собі, аналізуючи “традиціоналістську художню свідомість”. Вони переконані, що в цю епоху “в гносеології ідея панує над феноменом, загальне – над окремим, у літературі ідеал, норма, правило – над конкретним, індивідуальним їхнім виявом. І тому природно, що й у поетиці, і в літературній практиці на перший план висуваються нормативні категорії стилю й жанру, позначені яскравою індивідуальністю, що підкорюють собі суб’єктивну волю автора. Це, звичайно, не означає, що не створюються видатні твори, позначені авторською індивідуальністю, але такі твори розглядаються їхніми сучасниками саме як вершинні твори того чи того стилю, того чи того жанру, тобто незмінно оцінюються за законами нормативної поетики” [5, 15]. Бачимо тут утвердження ідеї про існування творів,

позначених авторською індивідуальністю, та підпорядкованість волі автора стилеві й жанру твору.

Концепція історичного розвитку категорії “автор” розглядається у праці С.Бройтмана “Історична поетика”. Вчений вирізняє три доби генезису й розвитку словесного мистецтва: синкретизм, ейдетична поетика, поетика художньої моральності. З огляду на синкретизм середньовічного письменства дослідник наголошує, що ця риса виявляється й у формі авторства: “Барто зрозуміти явище, що нас цікавить, у всій його історичній конкретності як іншу форму авторства. Принципом породження цієї “іншості” виступає суб’єктний синкретизм, або нерозчленованість автора і героя” [3, 27]. На думку О.Александрова, якщо в “літературному творі художнього типу авторська свідомість за своєю структурою є діалогічною, то в риторичній літературі, до якої належить і література Київської Русі, вона, відповідно, – монологічна. Тобто як базову модель пропонуємо прийняти корелятивну пару монологічна/діалогічна авторська свідомість” [1, 15]. Монологічну, тобто середньовічну, авторську свідомість О.Александров визначає як триєдину, завваживши, що “автор не здатний встановити естетичну дистанцію між собою й Богом, з одного боку, між собою й героєм – з іншого. Рефлексія як форма усвідомлення автором своєї відмінності й від Бога, й від героя тут не розвинена зовсім або ж розвинена дуже слабо. Визначити специфіку монологічної свідомості означає, очевидно, встановити зв’язки між його основними елементами: Бог – автор – герой” [1, 16]. Загалом Бог виступає визначальним складником авторської свідомості в добу Середньовіччя. Він завжди в центрі світогляду. Автор розуміє світ як такий, що створений за аналогією до акту божественного першотвору. Середньовічний творець виражає себе через образ літописця, проповідника, паломника, агіографа та ін., тобто залежно від вимог жанру, у межах якого творить. Він оповідач і ритор. Середньовічний автор вільно переміщується в часі та просторі, але бачить усе з позицій діахронічних, тобто з одного кута, що становить форму монологічної авторської свідомості.

Для середньовічного автора важлива проблема анонімності. Як зазначає Л.Конявська, “категорії авторського комплексу часто трактуються в дослідженнях по-різному, як і співвідношення понять “образ автора”, “особистість автора”, “авторська позиція”, “авторське начало” [6, 5]. Авторську самосвідомість варто розуміти як сприйняття книжником себе в ролі письменника, усвідомлення ним цілей своєї праці, певних естетичних принципів, політичних ідеалів, меж традиції та існуючих канонів. На думку Л.Конявської, “самосприйняття давньоруського книжника близьке до уявлення про себе як про майстра” [6, 16], а мета книжника – донести інформацію в певному забарвленні, з певних позицій. Через систему образів, створених автором, відтворюється монологічна авторська свідомість, а, як наголошує О.Александров, “Бог-автор-герой надає образному світові середньовічного твору цілісності не ззовні, а зсередини. Біографічний автор, образ автора, оповідач, а також інші форми (герої, очевидці) перебувають тут на рівні певної недиференційованості. Цей синкретизм свідчить про недостатній розвиток суб’єктного боку твору. Тому в композиції явно домінують об’єктні відносини. Якщо смислотворчу функцію автор делегує Богові, то композиційну – героєві. Функціональна обмеженість автора породжує ілюзію його відсутності в творі” [1, 22-23]. Завважмо, що така ілюзія притаманна далеко не кожному творові. Так, у літературі Середньовіччя існують твори, в яких особистість автора досить яскраво виражена, наприклад, “Ходіння” Данила Паломника, “Повчання” Володимира Мономаха, “Моління” Данила Заточника, “Слово о полку Ігоревім” аноніма.

Середньовічний автор не ставив собі за мету індивідуалізоване самовираження. Канони та взірці попередників були для нього визначальними. Кожен автор був людиною свого часу, тому особливості епохи знаходили відображення в образах і символах пам’ятки. Водночас прагнення до конкретизації, намагання висловити ідею певного часу сприяло виокремленню індивідуального авторського начала у творі. Символом автора в літературі Середньовіччя була перша літера єврейського алфавіту – “алеф” (гр. “альфа”), що означала бика і графічно зображувала його

голову. Давньоруське і старослов'янське “Азь”, себто “Я”, що досить часто вживається в пам'ятках, свідчить про прагнення автора залишити у своєму творі власний слід. Література доби Середньовіччя в основному творилася на замовлення держави, мала чіткі ідеологічні настанови, котрі визначалися, як правило, не автором, а замовником твору. Тому середньовічний автор прагнув не так висловити власні позиції, як оприятити світогляд, суспільно-політичні та духовні домінанти своєї епохи. Загалом середньовічний автор орієнтувався на апробовані візантійською та болгарською літературами взірці, використовував поширені й запозичені формули, кліше, штампи. Як зазначає А.Гуревич, загальні місця — торої — у літературі становили “особливий спосіб вираження автором власних думок — за допомогою посилення на авторитети, що, без сумніву, істотно обмежувало вияв індивідуальності” [4, 140]. Середньовічний автор виражає себе через “загальне, притаманне цілій категорії людей, а не через організуючий центр свого індивідуального внутрішнього життя” [4, 312]. Автор доби Середньовіччя завжди виступає носієм ідей. Вибір образів зумовлюється тим, які ідеї книжник прагне донести. Руські автори намагаються зберегти поряд із християнськими чеснотами своїх героїв світсько-лицарський імператив у змалюванні образів світських, наприклад, князів. Водночас спостерігаємо нівелювання особливостей княжих постатей у напрямку до певного канону — або до святості, або до демонічної негативності, або до образу воїна. Так твориться типізація образів. Наявність індивідуально-особистісних характеристик князів бачимо поряд з існуванням феодально-корпоративних узагальнень та образу ідеального князя. Крім того, існував також суспільний інтерес до особистісно-індивідуального виміру вищої соціальної верстви. Літописці, фіксуючи княжі вчинки, творили певні характеристики й портрети князів з огляду на власне бачення та тогочасну державну ідеологію.

Отже, образ середньовічного автора визначається кількома чинниками, серед яких вимоги жанру, історичні обставини, індивідуальність книжника та теоцентричний світогляд, коли всі феномени життя сприймаються й оцінюються з позицій християнства. Цілком слушна думка П.Білоуса про те, що риси індивідуальності середньовічного автора “не виявляються, стиль — зумовлений вибором жанру, жанр — предметом зображення, а предмет зображення — громадською значущістю. Та все ж за такою, здавалося б, раціоналізованою схемою, що й не передбачає вияву особистості та підштовхує до авторської безликовості, у літературі періоду Київської Русі натрапляємо й на авторську неповторність, яка зумовлена не біографією (біографій давніх авторів майже не знаємо), а принципами організації літературного матеріалу. Звичайно, позірна творча несамостійність, дотримання штампів, певних стилістичних формул заради “літературної пристойності” — цього руський автор не позбавлений. Проте у будь-якому давньому творі можемо вловити, як автор бачить те, що зображує, як він komponує, оформлює своє творіння [...] Вже в давніх творах маємо можливість розрізнити “автора для себе” (обсерватор життя, оповідач, проповідник, учитель, герой розповіді — князь, паломник та ін.) і “автора для читача” (письменник-грамотій, книжник, мудрець, вітій словес, метафраст-переповідач)” [2, 34-35].

Автор-літописець становить собою найбільш узагальнений образ, оскільки літописи були творами колективними. У літописах подано не лише фактичний матеріал, а й інтерпретацію його літописцями, що допомагає скласти уявлення про їхні позиції, усвідомлення певних подій і фактів. П.Білоус вдало окреслює загальний образ автора-літописця: “Попри недостатні біографічні відомості про літописців, а то і їхню загадкованість [...], можна окреслити їх портрет: це були люди, котрі мали добре розвинену патріотичну самосвідомість, відзначалися високою освіченістю і літературним хистом, самопожертвою в ім'я державних інтересів, але разом з тим змушені були потурати тим чи іншим політичним силам, а за відмову це зробити — усувалися від літописної діяльності: вони були офіційними літописцями, та водночас і творчими особистостями, що, можливо, і породжувало у їхньому житті драматичні колізії” [2, 36].

Літописи синтезували загалом два типи свідомості — епічну та історичну. Особливість обох полягає в тому, що зазначення авторства не було умовою. Сформована в усній народній творчості епічна свідомість прагнула до звеличення свого героя, а постать автора не мала істотного значення. Так само й історична свідомість була запрограмована на відображення світогляду певної доби. Тому більшість історичних творів Русі дійшли до нас без зазначення авторства. Літописи — твори суто компілятивні, це своєрідні збірники текстів, над якими працювало багато авторів. Такий характер літопису процес виокремлення в ньому образів конкретних авторів робить складним, але не неможливим.

Літопис “Повість врем’яних літ” складався поступово. Так, у 1037-1039 рр. було створено найдавніший київський ізвод, імовірним автором якого дослідники вважають Іларіона. У 1060-х — 1073 рр. виник другий ізвод, автором якого був Никін (напевно, Іларіон у минулому). У 1112-1113 рр. постала “Повість врем’яних літ”, редактором та укладачем якої був Нестор. Д.Лихачов, узагальнюючи тривалі студії попередників над літописом та доповнивши їх власними знахідками, виокремив у літописі шість творів, що порушують одну тему, мають єдність стилю та ідеї — прославлення християнства. Це розповіді про хрещення і смерть Ольги, про перших руських мучеників варяг-християн, про хрещення Русі, про Бориса і Гліба, похвала Ярославу Мудрому під 1037 р. Д.Лихачов об’єднав ці твори в один, назвавши його “Сказання про поширення християнства на Русі”. Дослідник наголосив, що вони “не лише написані в одній стилістичній манері, присвячені єдиній меті прославлення діяльності перших руських християн, а й пов’язані між собою єдиною думкою про поступове торжество християнства на Русі” [7, 85]. Саме в цих творах найбільш помітний вплив “Слова про Закон і Благодать” Іларіона. Їм притаманна низка спільних ознак, зокрема один і той самий матеріал, та сама тема, ідентична характеристика язичницької Русі, вибір Володимиром християнства трактується в усіх як вільний вибір, показ язичництва як ночі, християнства як дня, образу Володимира як будівничого церков, порівняння Володимира з Костянтином, змалювання русичів як нового християнського народу, Ярослава — як послідовника Володимира й будівничого. Отже, “Слово про Закон і Благодать” та “Сказання” написані одним автором — Іларіоном. Саме з цього твору почалося літописання та на його основі постала “Повість врем’яних літ”.

Другий автор літопису — Никін. Він працював над печерською частиною “Повісті врем’яних літ”. Якщо схилитися до думки, що Никін — це в минулому Іларіон, то дві частини літопису належать перу однієї людини. На думку Д.Лихачова, “ідейний зміст Печерського літопису [...] цілком визначається політичною позицією Києво-Печерського монастиря. Літопис цей був виразником ідей і настроїв в основному верхів міського суспільства” [7, 98]. Його автор усвідомлює важливість точної хронології та хронологічного розташування історичного матеріалу. Для нього історичний факт складає цінність, оскільки оприявнює історичний розвиток Русі. Никін вніс до літопису сучасні йому події, доповнив свій твір тими фактами, яких не було у “Сказанні”, використав усні джерела. Зокрема, Никін додав Корсунську легенду, розповіді про перших руських князів. Розповідь про хрещення Ольги та її візит у Константинополь Никін доповнив епізодом про змагання на хитрість Ольги та константинопольського імператора, а також збагатив літопис героїчними епізодами боротьби Святослава з греками тощо. Напевно, усі розповіді про походи русичів на Константинополь також були введені Никоном. Крім того, Никін умістив у літопис не лише київські, а й новгородські, тмутараканські відомості. Заслугою саме Никона вважають дослідники введення до “Повісті врем’яних літ” розповідей про Києво-Печерський монастир. Уся інформація розташована чітко за роками. Так Никін став автором літописної форми оповіді, визначив чітке ідейне спрямування літопису: рівноправність усіх народів, зокрема руського, незалежність Русі від Візантії, військова і світова історія, роль народу в обороні Русі, засудження князівських усобиць тощо.

На думку Д.Лихачова, “порівняно з автором “Сказання про поширення християнства на Русі” Никін стоїть як історик вище. До того ж він презентує

ширший погляд на руську історію. Автор “Сказання” висловлював позицію Ярослава та його близького оточення. Никін, представник Києво-Печерського монастиря, ширше презентував погляди панівних класів київського суспільства” [7, 107]. Д.Лихачов вважає, що Іларіон і Никін – різні особи. Ми ж схилиємося до думки, котру відстоюють інші вчені, зокрема М.Присьолков [9], що це одна й та сама особа. Відмінність позицій пояснюється тим, що відбувається еволюція авторської свідомості, зумовлена відходом Іларіона з посади митрополита та оселенням у Києво-Печерському монастирі. Якщо раніше він був речником Ярослава Мудрого, то тепер став виразником позицій Києво-Печерського монастиря. Проте, як і раніше, Никін – категоричний прихильник незалежності Русі від Візантії. Ця ідея для нього визначальна. Літопис свідчить, що Никін мав високу літературну освіту, був добре начитаний, орієнтувався у джерелах, уміючи вибрати істотне, зіставити суперечності тощо. Завдяки всім цим ознакам “Повість врем’яних літ” постала не просто як зібрання фактів руської історії, не лише як історико-публіцистичний твір, пов’язаний з актуальними, але минулими завданнями руської дійсності, а цілісною, літературно викладеною історією Русі.

Патріотичність розповіді, широта політичного горизонту, живе чуття народу та єдності Русі становлять виняткову особливість витвору Никона.

Історична свідомість Никона вища, ніж у його попередників. Він цікавився першопричинами, походженням народу, держави, князівського роду, назв міст і племен. Він кращий, ніж попередники, дослідник. Його пошуки у сфері хронології виняткові. Він допитливіший, тому прагнув розібратися в суперечливих джерелах і побудував свої складні історичні гіпотези. Перед нами історик-мислитель. Але якщо ми маємо в “Повісті врем’яних літ” відображення народного погляду на руську історію, то цим більше зобов’язані попередникам Никона, ніж безпосередньо йому. Никін – перший офіційний літописець. Також він і церковний письменник [7, 131-132].

Щодо авторів цієї частини “Повісті врем’яних літ” вирізняється думка П.Толочка. Він вважає, що існував літопис княгині Ольги, який вів дяк Григорій, літопис Святослава, що містив докладні описи його походів, де досить виразно відчувається ефект авторської присутності. Особливо це помітно при описі переговорів Святослава з греками після його поразки під Доростолом, сюжет про направлення руського посольства до візантійського імператора Цимісхія зі згодою Святослава про мир виглядає реалістично. Так само можна стверджувати про існування у складі “Повісті врем’яних літ” літопису Володимира, що був написаний духовною особою. Загалом християнська тема в літописі постає з 980-х рр. П.Толочко статті 1074-1095 рр. приписує книжнику Іоанну, вважаючи, що він належав до духовного стану й був прихильником князя Всеволода Ярославича [11, 71]. Цей книжник особливо переймався половецькою загрозою для Русі. Подаючи образ скривдженої Русі, він додав твір Феодосія Печерського “Про кари Божі”. Цілком імовірно, що княгиня Ольга, князі Святослав і Володимир мали власних літописців. Але їхні літописні нотатки були зібрані в єдиний літопис іншою людиною. Схоже, що це був Іларіон, а потім Никін. Після того над літописом працював Нестор, який і створив першу редакцію “Повісті врем’яних літ”. Напевно, йому належить недатований вступ до літопису, а також статті від 1095-1110 рр. Його авторська й редакторська робота відчувається у статтях, присвячених опису подій X-XI ст. Загалом же статті першого десятиліття XII ст. “печерські” за своєю ідейною спрямованістю, тут авторська присутність досить добре виражена. Після примирення Києво-Печерського монастиря з князем Святополком приблизно в 1112-1113 рр. Нестор склав “Повість врем’яних літ”, тому літопис став офіційним виразником державної ідеології. Цей варіант завершує історію печерського літописання. Відтепер основними рисами літописного стилю стають епічний тон оповіді, системні філософські узагальнення й державницький характер. Руська історія подається в контексті історії світової, минуле трактується як підстава для гордості, утвердження давніх традицій руського народу. Дискусійне питання щодо того, який обсяг матеріалу в літописі належить Нестору, але безсумнівно, що він був автором-

укладачем першої редакції. Саме Нестор розробив визначальну для літопису ідею династичного княжіння. Нестор, напевно, виступав автором розповідей про ті події, свідком яких він міг бути чи про які він міг знати від очевидців. Незважаючи на внесок літописця у творення літопису, його власний авторський текст — це лише остання частина зводу, тобто роки його життя.

Самовираження Нестора як автора відбувається через християнське самоприниження й самозаперечення. Д.Лихачов назвав цю рису “літературним етикетом”, коли “письменник прагне ввести свою творчість у межі літературних канонів, намагається писати про все “як належить”, хоче підпорядкувати літературним канонам усе те, що про що він пише, проте переймає ці етикетні норми з різних сфер: із церковних уявлень, із уявлень дружинника-воїна, із уявлень придворного, з уявлень теолога тощо” [8, 90]. Водночас постать руського автора-літописця не можна назвати однозначною. Жанр визначав собою образ автора, але настільки, наскільки сам автор дотримувався “літературного етикету”. Автор літопису — літописець, проповіді — проповідник, ходіння — паломник, життя — агіограф. Нестор був і літописцем, й агіографом. Йому як літописцю, укладачу “Повісті врем’яних літ” притаманні християнський провіденціалізм і релігійність, але непослідовно, оскільки хід оповіді часто виходить за межі релігійного мислення та християнського сприйняття світу й набуває світського, суто прагматичного характеру. Суть політичної програми літописця — запобігти розпаду Русі, відновити колишню її силу, “самовладдя” великого київського князя. Це мають зробити руські князі шляхом єднання своїх зусиль, бо єдність Русі — запорука її сили. Літописець сформував власну філософію історії. У контексті роздумів про походження добра і зла він осмислив історичний процес. Літописець — мораліст. На його думку, джерело зла — диявол, а джерело добра — Бог. Отже, “Повість врем’яних літ”, хоч і була створена не одним автором, виступає пам’яткою цілісною. Відредагована однією людиною, вона несуперечлива, основний єднальний чинник тут релігійний. Пізніше було створено нові редакції “Повісті врем’яних літ”. Перший після Нестора редактор Сильвестр обмежився лише переписуванням, а от літописець Мстислава зробив суттєву редакцію як усього зводу, так і хронікальних записів Нестора. Пізніша редакція “Повісті врем’яних літ”, що була виконана літописцем Мстислава Володимировича 1118 р., привнесла в літопис нову ідеологічну домінанту, поставивши на перший план рід Мономаховичів, нові історичні сюжети, повісті (наприклад, повість про осліплення Василька Тербовльського), але основний зміст залишився незмінним.

Отже, образ автора у творах доби Середньовіччя формується під впливом чотирьох визначальних чинників. Перший — вимоги канонів жанру. Другий — історичні обставини, котрі визначали суспільні позиції автора, спонукали його порушувати у творах актуальні питання. Третій — індивідуальність книжника, котрий, виголошуючи думки та ідеї князя чи монастиря, висловлював і власну позицію. Четвертий — теоцентризм, оскільки світогляд автора, незалежно від того, чи він пише літопис, чи проповідь, чи житійний твір, формувався під впливом християнських принципів.

Образ автора-літописця визначається насамперед тим, що літопис — компілятивний жанр, тому тут маємо справу з кількома авторами. Пізніші реакції текстів ще більше ускладнюють проблему виокремлення образу конкретного автора у складі літопису. На нашу думку, літопис “Повість врем’яних літ” був створений двома авторами — Іларіоном та Никоном (у минулому — Іларіоном), Нестором. Частини, що належать перу Іларіона та Никона, відрізняються за світоглядом та підходами до інтерпретації матеріалу. Тут спостерігаємо еволюцію авторської свідомості від виразника поглядів великого київського князя Ярослава Мудрого до речника позицій Києво-Печерського монастиря. Нестор узагальнив попередні літописні записи та додав до літопису власні тексти, що репрезентують нову оцінку подій минулого з огляду на нові історичні обставини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александров О. Середньовічний автор // *Давньоруське* любомудріє: Тексти і контексти. — К., 2006.
2. Білоус П. Світло зниклих світів. — Житомир, 2003.
3. Бройтман С. Историческая поэтика: Учебное пособие. — М., 2001.

4. Гуревич А. Категории средневековой культуры. – 2 изд. – М., 1984.
5. Историческая поэтика: Литературные эпохи и типы художественного сознания. – М., 1994.
6. Коняевская Е. Авторское самосознание древнерусского книжника (XI – середина XV в.). – М., 2000.
7. Лихачев Д. Великое наследие // Избранные работы: В 3 т. – Ленинград, 1987. – Т. 2.
8. Лихачев Д. Поэтика древнерусской литературы. – Ленинград, 1967.
9. Приселков М. История русского летописания XI–XV вв. – СПб., 1995.
10. Скупейко Л. Иван Франко про творчу індивідуальність письменника. – К., 1986.
11. Голочко П. Давньоруські літописи і літописці XI–XIII ст. – К., 2005.
12. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Збір. тв.: У 50 т. – К., 1983. – Т. 41.

Віта Сарапін

“ПІСНЯ НА НОВИЙ 1805 ГОД ПАНУ НАШОМУ І БАТЬКУ КНЯЗЮ ОЛЕКСІЮ БОРИСОВИЧУ КУРАКІНУ” ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ БУРЛЕСКНО-ТРАВЕСТІЙНОГО ОДОПИСАННЯ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХІХ СТ.

У статті розглянуто ідейно-тематичні та стильові особливості освоєння й переосмислення канонічного класицистичного жанру оди в українській літературі першої третини ХІХ ст., визначено похідний характер і залежність од про російсько-французьку війну від традиційних формул одописання в імперській літературі, а також простежено формально-змістовий вплив “Пісні на новий 1805 год панові нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну” Івана Котляревського на авторів українських од указанного періоду.

Ключові слова: ода, бурлеск, вірш, російсько-французька війна.

Vita Sarapyn. “New Year Ode 1805 to Our Master and Father, Prince Oleksiy Borysovych Kurakin” in the context of the burlesque travesty ode writing praxis of the first third of the 20th century

This article reveals the thematic and stylistic peculiarities of the assimilation of ode as a canon genre of classicism into the Ukrainian literature of the first third of 19th century. The author of the article reflects upon the derivative character of poems on Russian-French war and shows the way they explore the formulas of ode writing typical of the empire literature. The essay also investigates the influence exerted by the “New Year Ode 1805 to Our Master and Father Prince Olexiy Borysovych Kurakin” by Ivan Kotliarevsky on the Ukrainian authors of this period.

Key words: ode, burlesque, poem, Russian-French war.

“Пісня...” І.Котляревського, створена наприкінці 1805 р., за життя її автора не публікувалася, а поширювалася у списках. Уперше вона була надрукована завдяки Я.Головацькому у львівській “Пчолі” 1849 р. [5, 438]. Читач із Лівобережної України ознайомився з текстом, прокоментованим П.Кулішем, 1861 р. на сторінках журналу “Основа” та у збірці творів письменника 1862 р. Важко погодитися з Т.Бовсунівською, що “Пісня на Новий год князю Куракіну” І.Котляревського не могла стимулювати творчої активності в цьому напрямку, бо була вперше опублікована тільки після смерті автора, а тому його послідовники “звернулися до пародіювання жанру оди засобами бурлеску і травестії” [2, 57]. Утім далі дослідниця покликається на слушні міркування М.Сперанського про те, що “умови розповсюдження літературних творів, особливо на провінції, у кінці ХVІІІ ст. і на початку ХІХ ст. доводять, що рукописи, списані навіть із друкованого тексту, довго були поширеним засобом популяризації творів літератури” [2, 60]. А отже, копії “Пісні...”, як і свого часу “Енеїди”, закономірно потрапляли до реципієнта – переважно читача-шляхтича, котрий, беручи творчу практику І.Котляревського за зразок, пробував писати простонародною мовою, визнаючи бурлеск найпродуктивнішим стилем. Згідно з твердженням І.Айзенштока, “безліч збережених до нас списків “Пісни” показує, що читали її багато, значна ж кількість наслідувань переконує нас в тім, що читання дало конкретні наслідки” [1, 64].

“Пісня...” І.Котляревського у сучасному класицистичному (російському) розумінні не ода: це синкретичний твір, в якому органічно поєднуються ознаки попередньої літературної й фольклорної традиції (панегірика, орації, колядки), що вступає в